

УТВЕРЖДЕНО
Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
27.07.2017 №93

Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Беларуская мова»
для X – XI класаў ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання
(базавы ўзровень)

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Адукацыйнае значэнне прадмета «Беларуская мова» на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі акрэсліваецца функцыямі мовы ў грамадстве. Мова выступае асноўным сродкам чалавечых зносін і пазнання рэчаіснасці. Карыстаючыся мовай, асоба засвойвае формы чалавечых узаемаадносін, спазнае маральныя і культурныя каштоўнасці свайго народа. Забяспечваючы моўную адукацыю навучэнцаў, установа адукацыі павінна ствараць умовы для іх інтэлектуальнага, эмацыянальнага і духоўнага развіцця, рыхтаваць да прафесійнай дзейнасці і актыўнага грамадскага жыцця.

Навучанне беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі **мае на мэце** фарміраванне асобы вучня як свядомага носьбіта мовы, развіццё яго інтэлектуальных і творчых здольнасцей. Вучань асэнсоўвае мову як уласную, нацыянальную і агульначалавечую каштоўнасць і павінен мець такі ўзровень падрыхтоўкі, які забяспечыць паўнаwartаснае выкарыстанне мовы ва ўсіх сферах яе функцыянавання.

Задачы навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі на базавым узроўні наступныя:

- сістэматызацыя і паглыбленне ведаў пра мову і маўленне, заканамернасці і правілы функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, нормы беларускай літаратурнай мовы, удасканаленне культуры вуснага і пісьмовага маўлення (*моўная і маўленчая кампетэнцыі*);
- развіццё звязнага маўлення — умення ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні, публічныя выступленні розных тыпаў, стыляў і жанраў (*камунікатыўна-рытарычная кампетэнцыя*);
- авалоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, як сродкам спасціжэння айчыннай і сусветнай культур; удасканаленне здольнасці карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін; сацыякультурнае развіццё вучняў на аснове засваення звычаяў, правіл, норм, якія рэгулююць узаемадзеянне людзей і іх паводзіны ў грамадстве, развіццё сродкамі мовы інтэлектуальнай, камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай культуры вучняў (*лінгвакультуралагічная і сацыякультурная кампетэнцыі*).

Змест навучання беларускай мове ў X класе ўключае наступныя раздзелы: «Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства», «Маўленне», «Тэкст», «Фанетыка і арфаэпія. Арфаграфія. Культура маўлення», «Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення», «Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Культура маўлення», «Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення»; у XI класе: «Агульныя звесткі аб мове»,

«Маўленне», «Стылістыка», «Сінтаксіс і пунктуацыя. Культура маўлення».

Асноўнай задачай навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі (базавы ўзровень) становіцца практычнае засваенне ўсіх асноўных норм беларускай мовы (арфаэпічных, акцэнталагічных, лексічных, фразеалагічных, словаўтваральных, марфалагічных, сінтаксічных, арфаграфічных і пунктуацыйных). Валоданне нормаў сучаснай беларускай мовы павінна стаць арганічнай часткай агульнай маўленчай культуры, асноўным паказчыкам якой з'яўляецца правільнае маўленне.

Рэалізацыя гэтай задачы адбываецца праз шырокае выкарыстанне актыўных метадаў навучання (лекцыі, лекцыі-гутаркі, практыкумы, сюжэтна-тэматычныя ўрокі, прымяненне лінгвістычнага эксперыменту); самастойную работу вучняў па аналізе тэкстаў; падрыхтоўку рэфератаў, паведамленняў, дакладаў, публічных выступленняў розных відаў; працу з даведачнай літаратурай; выкарыстанне сучасных інфармацыйных тэхналогій.

Асноўная частка праграмы складаецца з трох кампанентаў: ведавага (тэарэтычны матэрыял), аперацыйнага (спосабы дзейнасці) і практычнага (уменні і навыкі), што ў сукупнасці і складае змест навучання.

Х клас

(35 гадзін на год, 1 гадзіна на тыдзень;
з іх 8 гадзін — на пісьмовыя работы)

Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства

(1 гадзіна)

Маўленне

(1 гадзіна)

Маўленне як працэс маўленчых зносін. Умовы маўленчых зносін.

Віды маўленчай дзейнасці: гаварэнне, слуханне, чытанне і пісьмо. Формы маўленчай камунікацыі: вусная і пісьмовая, дыялагічная і маналагічная.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Размяжоўваць вуснае і пісьмовае, маналагічнае і дыялагічнае маўленне; даваць характарыстыку маўленчай сітуацыі.

Адэкватна ўспрымаць вуснае і пісьмовае маўленне, валодаць навыкамі чытання тэкстаў розных стыляў усных і самому сабе, весці дыялог у сітуацыі афіцыйных і неафіцыйных маўленчых зносін.

Тэкст

(3 гадзіны, з іх 1 гадзіна — на пісьмовую работу)

Тэкст як адзінка мовы і маўлення. Прыметы тэксту: сэнсавая цэласнасць і тэматычнае адзінства, разгорнутасць, паслядоўнасць, звязнасць, завершанасць тэксту.

Апісанне, апавяданне, разважанне як функцыянальныя тыпы маўлення.

• *Кантрольны дыктант.*

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Вызначаць адрасата і мэтанакіраванасць тэксту; выяўляць прыметы тэксту, вызначаць тэму і асноўную думку тэксту, даваць загалоўкі, дзяліць тэкст на часткі (падтэмы і мікратэмы) і абзацы; вызначаць віды і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце, выдзяляць апорныя (ключавыя) словы, словазлучэнні, сказы.

Аналізаваць, рэдагаваць і ствараць тэксты розных тыпаў маўлення, складаць іх кампазіцыйныя схемы.

Фанетыка і арфаэпія. Арфаграфія. Культура маўлення

(11 гадзін, з іх 2 гадзіны — на пісьмовыя работы)

Гукавая абалонка слова. Пазіцыйныя і гістарычныя чаргаванні гукаў. Вымаўленне галосных і зычных гукаў, некаторых спалучэнняў зычных. Націск у беларускай мове.

Арфаэпічныя нормы: нормы беларускага літаратурнага вымаўлення. Акцэнталагічныя нормы.

• *Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.*

Прынцыпы беларускай арфаграфіі. Напісанні, заснаваныя на фанетычным прынцыпе; напісанні, заснаваныя на марфалагічным прынцыпе; правапіс мяккага знака і апострафа, вялікай і малой літар; правілы напісання слоў разам, праз злучок і асобна.

Арфаграфічныя нормы: правапіс галосных о, э, а; е, ё, я; спалучэнняў галосных у запазычаных словах, прыстаўных галосных, прыстаўных і ўстаўных зычных, у і ў, д і дз, т і ц, падоўжаных зычных, некаторых спалучэнняў зычных, мяккага знака і апострафа, вялікай і малой літар, правапіс слоў разам, праз злучок і асобна.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць арфаэпічныя, акцэнталагічныя і арфаграфічныя нормы.

Знаходзіць і выпраўляць вымаўленчыя і правапісныя парушэнні норм беларускай літаратурнай мовы ў чужым і ўласным маўленні, устанаўліваць прычыны парушэння норм.

Карыстацца стылістычнымі магчымасцямі фанетыкі.

Валодаць арфаэпічнымі, акцэнталагічнымі і арфаграфічнымі нормамі.

Карыстацца арфаграфічнымі слоўнікамі.

Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення
(3 гадзіны, з іх 1 гадзіна — на пісьмовую работу)

Лексічнае і граматычнае значэнні слова. Адназначныя і мнагазначныя словы. Прамое і пераноснае значэнні слова. Амонімы. Сінонімы. Антонімы. Паронімы.

Фразеалагізмы, іх роля ў маўленні.

Лексічныя і фразеалагічныя нормы: ужыванне слова ў адпаведнасці з яго лексічным значэннем, адрозненне мнагазначных слоў і амонімаў, правільнае выкарыстанне сінонімаў, антонімаў, паронімаў, правільнае ўжыванне фразеалагізмаў.

• **Пісьмовая творчая работа.**

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць і захоўваць лексічныя нормы ў вусным і пісьмовым маўленні.

Вызначаць лексічнае значэнне слоў; размяжоўваць адназначныя і мнагазначныя словы, прамое і пераноснае значэнні слоў; падбіраць да слоў сінонімы, антонімы. Выяўляць у сказах, тэкстах фразеалагізмы, разумець іх значэнні, вызначаць сінтаксічную і сэнсава-стылістычную ролю.

Знаходзіць і выпраўляць лексічныя недахопы ў чужым і ўласным маўленні, устанаўліваць прычыны парушэння нормаў. Карыстацца стылістычнымі магчымасцямі лексікі і фразеалогіі; правільна выкарыстоўваць фразеалагізмы ў пэўным кантэксце.

Валодаць лексічнымі і фразеалагічнымі нормамі. Карыстацца тлумачальнымі слоўнікамі, слоўнікамі амонімаў, сінонімаў, антонімаў, паронімаў, фразеалагічнымі слоўнікамі.

Марфемная будова слова.
Словаўтварэнне і арфаграфія. Культура маўлення
(3 гадзіны, з іх 1 гадзіна — на пісьмовую работу)

Склад слова. Марфема як мінімальная значымая адзінка мовы.

Правая прыставак. Правая і, **ы**, **й** пасля прыставак.

Спосабы ўтварэння слоў. Утварэнне і правая прыставак складаных і складанаскарочаных слоў.

• **Кантрольны дыктант.**

Словаўтваральныя нормы: утварэнне слоў і іх ужыванне ў адпаведнасці з правіламі словаўтварэння.

*Арфаграфічныя нормы: правая прыставак, якія заканчваюцца на зычны, **і**, **ы**, **й** пасля прыставак, складаных і складанаскарочаных слоў.*

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць віды асноў; спосабы ўтварэння слоў.

Вызначаць у словах марфемы; размяжоўваць вытворныя і невытворныя асновы; адрозніваць спосабы ўтварэння слоў.

Валодаць словаўтваральнымі нормаў. Карыстацца марфемнымі і словаўтваральнымі слоўнікаў.

Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення

(12 гадзін, з іх 3 гадзіны — на пісьмовыя работы)

Сістэма часцін мовы.

Назоўнік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Лік і род назоўнікаў. Скланенне назоўнікаў, правапіс скланавых канчаткаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне назоўнікаў, лік, род якіх не супадае ў беларускай і рускай мовах, назоўнікаў, якія маюць форму толькі адзіночнага ці толькі множнага ліку, назоўнікаў агульнага роду, нескланяльных назоўнікаў і абрэвіятур.

Прыметнік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады прыметнікаў паводле значэння. Утварэнне ступеняў параўнання якасных прыметнікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне поўных і кароткіх прыметнікаў, формаў ступеняў параўнання якасных прыметнікаў, прыналежных прыметнікаў.

Лічэбнік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады лічэбнікаў паводле будовы, значэння і граматычных прымет. Скланенне і правапіс лічэбнікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне парадкавых, колькасных (зборных і дробавых) лічэбнікаў; спалучальнасць зборных лічэбнікаў.

Займеннік: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады займеннікаў. Скланенне і правапіс займеннікаў.

*Марфалагічныя нормы: ужыванне асабовых займеннікаў, зваротнага займенніка **сябе**, ужыванне прыназоўніка пры адмоўным займенніку, акцэнталагічныя нормы пры скланенні займеннікаў **сам, сама, самы, ніхто, нішто**.*

Дзеяслоў: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Формы дзеяслова. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як асобыя формы дзеяслова. Утварэнне, ужыванне і правапіс дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне асабовых канчаткаў дзеясловаў, адрозненне канчаткаў дзеясловаў абвеснага і загаднага ладу, акцэнталагічныя нормы пры ўтварэнні спрагальных формаў дзеясловаў;

ужыванне дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў, дзеепрыметнікавых і дзеепрыслоўных зваротаў.

• **Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.**

Прыслоўе: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Разрады прыслоўяў па значэнні. Утварэнне формаў ступеняў параўнання якасных прыслоўяў. Утварэнне і правапіс прыслоўяў.

Марфалагічныя нормы: адрозненне вышэйшай ступені параўнання прыслоўя ад вышэйшай ступені параўнання прыметніка.

Прыназоўнік, злучнік, часціца як службовыя часціны мовы. Разрады прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц. Выклічнік. Правапіс прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц, выклічнікаў.

Ужыванне часціц **не** і **ні**. Правапіс **не (ня)**, **ні** з рознымі часцінамі мовы.

Марфалагічныя нормы: ужыванне прыназоўнікаў у словазлучэннях, якія адлюстроўваюць асаблівасці кіравання ў беларускай мове.

• **Кантрольная тэставая работа.**

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць марфалагічныя прыметы часцін мовы, іх сінтаксічную ролю, вызначаць ролю розных часцін мовы ў арганізацыі маўлення, разгортванні і стварэнні тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Распазнаваць часціны мовы і іх формы ў сказах, тэкстах на аснове іх сэнсавых, марфалагічных і сінтаксічных прымет; рабіць марфалагічны разбор часцін мовы. Вызначаць асаблівасці ўжывання часцін мовы ў тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Мэтанакіравана і свядома ўжываць у вусным і пісьмовым маўленні моўныя адзінкі з улікам пэўнай камунікатыўнай задачы; ствараць самастойныя тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці з улікам сэнсава-стылістычнай ролі і тэкстаўтваральных магчымасцей слоў розных часцін мовы.

Валодаць марфалагічнымі нормаў.

Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага

(1 гадзіна)

ХІ клас
(35 гадзін на год, 1 гадзіна на тыдзень;
з іх 9 гадзін — на пісьмовыя работы)

Агульныя звесткі аб мове
(1 гадзіна)

Маўленне
(2 гадзіны)

Асноўныя якасці культуры маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, дарэчнасць, багацце і выразнасць маўлення.

Правілы маўленчых паводзін. Маўленчы этыкет. Падрыхтоўка віншавальнага прывітання.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення; правілы маўленчых паводзін у пэўных сітуацыях маўлення, формулы маўленчага этыкету.

Ужываць згодна з маўленчай сітуацыяй і зместам камунікацыі моўныя сродкі для наладжвання неканфліктных, добразычлівых і паспяховых узаемаадносін; захоўваць і ўдасканальваць культуру маўленчых паводзін; дарэчы карыстацца нацыянальным маўленчым этыкетам.

Стылістыка
(3 гадзіны, з іх 1 гадзіна — на пісьмовую работу)

Функцыянальныя стылі маўлення (навуковы, афіцыйны, публіцыстычны, мастацкі, гутарковы), стылеўтваральныя моўныя сродкі.

• ***Кантрольны дыктант.***

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць асноўныя прыметы, па якіх характарызуецца кожны стыль маўлення.

Распознаваць тэксты розных стыляў маўлення; абгрунтоўваць прыналежнасць тэкстаў да пэўнага стылю, выяўляць асаблівасці ўжывання моўных сродкаў у тэкстах розных стыляў і жанраў; удасканальваць тэксты рознай стылістычнай прыналежнасці з мэтай захавання стылявога адзінства.

Ствараць самастойныя тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці.

Сінтаксіс і пунктуацыя. Культура маўлення
(28 гадзін, з іх 8 гадзін — на пісьмовыя работы)

Словазлучэнне; віды, спосабы і сродкі сінтаксічнай сувязі

ў словазлучэнні.

Сінтаксічныя нормы: асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.

• ***Пісьмовая творчая работа.***

Сказ, асноўныя функцыі сказа. Сінтаксічныя прыметы двухсастаўных і аднасастаўных сказаў, няпоўных сказаў, сказаў з аднароднымі і адасобленымі членамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, звароткамі; ужыванне, знакі прыпынку.

• ***Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.***

Сінтаксічныя нормы: ужыванне аднародных і адасобленых членаў сказа, парадак слоў, сувязь дзейніка і выказніка ў сказе, правілы ўжывання дзеепрыслоўных і дзеепрыметнікавых зваротаў.

Пунктуацыйныя нормы: знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі, адасобленымі членамі, параўнальнымі зваротамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, звароткамі.

• ***Кантрольны дыктант.***

Сінтаксічныя прыметы складаназлучаных, складаназалежных, бяззлучнікавых складаных сказаў і сказаў з рознымі відамі сувязі частак; ужыванне, знакі прыпынку.

• ***Пісьмовая творчая работа.***

Канструкцыі з чужой мовай, ужыванне, знакі прыпынку.

• ***Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.***

Сінтаксічныя нормы: ужыванне складаных сінтаксічных канструкцый у тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Пунктуацыйныя нормы: знакі прыпынку ў складаных сказах, канструкцыях з чужой мовай.

• ***Кантрольная тэставая работа.***

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць адметныя асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове.

Вызначаць сінтаксічныя прыметы і асаблівасці будовы сказаў розных відаў; ведаць пунктуацыйныя нормы пры пісьмовым афармленні сказаў; вызначаць сэнсава-стылістычную ролю словазлучэнняў і сказаў рознай будовы і прызначэння; абгрунтоўваць мэтазгоднасць ужывання сінтаксічных канструкцый у тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Захоўваць літаратурныя нормы ў вусным і пісьмовым маўленні. Знаходзіць і выпраўляць маўленчыя недахопы і парушэнні норм літаратурнай мовы ў чужым і ва ўласным маўленні, устанаўліваць прычыны парушэння нормаў.

Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага

(1 гадзіна)

